

Noha vannak e fejleményeknek aggodalmas ellenzői is, a közeljövő minden bizonnyal a multi-mediális könyvtáré lesz. Az ellenzők leginkább a nyomtatott dokumentumok piacának megszűnté, a könyvkiadók és terjesztők tönkremenetele miatt utasítják el ezt a formát. Az új eszmék „zászlóvivői” azzal nyugtatgatják őket, hogy bizonyos művek (bibliofil kiadványok, szépirodalom, gyerek-könyvek, keveseket érdeklő dokumentumok) továbbra is nyomtatott formában fognak megjelenni, s mindig is lesznek olyanok, akik olvasni szeretnek, és olvasni is fognak. A konzervatívok gondol-

janak a történelemre, amelynek folyamán csak ritkán fordult elő, hogy az új technológiák teljes mértékben kiszorították volna a régieket. Ez utóbbiak az újakkal – bizonyos ingadozás után – tartós munkamegosztásra lépnek.

/MACHALSKA-GARBACZ, A.: Nasza przyszłość: biblioteka elektroniczna czy biblioteka cyfrowa? = Przegląd Biblioteczny, 65. köt. 2–3. sz. 1997. p. 203–210./

(Futala Tibor)

Fából vaskarika: „virtuális könyvtár”

Akárcsak a járványos betegségek, a divatos szavak és kifejezések sem állnak meg az országhatárok előtt. Oroszországban most éppen a *virtuális könyvtár* epidémia fertőz a könyvtárosok-tájékoztatók között. 1996 folyamán egy mexikói szerzőtől fordított szakcikk hurcolta be az addig ismeretlen fogalmat.

Noha a „virtuális könyvtár” szinte szájról szájra jár, ám nem tudja senki: mi is volna a tartalma, mit is jelent valójában. Referált szerzőnk egyszer fából vaskarikának nevezte, csak éppen velősebb, hogy ne mondjam, durvább minősítőt használt eközben.

Itt fejti ki, miért. Először a „virtuális” orosz nyelvi megfelelőit sorolja fel, úm. látszólagos, elképzelt, lehetséges, feltételezett, nem létező, illuzórikus. E jelentések ismeretében joggal emlegethetünk virtuális memóriát és virtuális valóságot, ám a könyvtár elé jelzőnek odatenni enyhén szólva: félrevezető.

Mert miért volna virtuális az a tény, ha egy könyvtár az automatizálás és a távközlés forradalmának köszönhetően azonnal rendelkezésre tudja bocsátani egy másik könyvtár vagy bármiféle más intézmény tájékoztató eszközeit és állományát. A kérő és a küldő az efféle tranzakciókban nagyon is valóságos. És: valóságos az is, amit kérnek-küldenek.

Ha már mindenáron újszerű kifejezést akarunk használni erre a távhozzáférési fejleményre, mondjunk *falak nélküli könyvtárat*. Feltehetően ez a kifejezés az újságíróknak is tetszeni fog, mint-hogy elég „blikkfangosan” hangzik.

Mondanivalója vége felé a szerző úgy foglal állást, hogy az előkészületben álló orosz könyvtári enciklopédiából mégse maradjon ki a „virtuális könyvtár” szócikk, ám közölik benne, hogy esetében metaforikus, pontatlan, viszonylagos terminus technicusról van szó. Helyette beszéljünk inkább automatizált, számítógépesített, elektronikus és online könyvtárról.

A könyvtárosok mindenesetre jól teszik, ha saját és a kollégák szóhasználatából kigyomlálják ezt a henyé és tévképzeteket gerjesztő divatszót, amellyel kapcsolatban szerzőnk abbéli reményét is kifejti, hogy egyszer csak, mint annyi más, megszűnik ez a ragály is.

/STOLÁROV, Ű. I.: Kritika termina virtual'naá biblioteka. = Naučnye i tehničeskije biblioteki, 8. sz. 1997. p. 17–21./

(Futala Tibor)

Az elektronikus dokumentumszolgáltatás szabványosítása: EDIL projekt

A dokumentumszolgáltatók (üzleti és nonprofit vállalkozások egyaránt) egyre több dokumentumot szolgáltatnak elektronikus formában. Gyorsasága mellett e megoldásnak más előnyei is vannak: a dokumentum azonosítása, megrendelése és szolgáltatása ugyanazon a hálózaton, ugyanazon a munkaállomáson történhet. Ha a kért dokumentu-

mot elektronikus formában már tárolták, a szolgáltató teljesen automatizált, ekkor igen gyors szolgáltatást képest nyújtani. A használó dilemmája abban áll, hogy melyik szolgáltatót válassza. A szolgáltatók ugyanis általában saját (egymással nem kompatibilis) rendszereket fejlesztenek ki. Ha a használó több szolgáltatótól kíván dokumentumo-

kat megrendelni, és azokat saját számítógépén fogadni, előfordulhat, hogy többféle rendszert kell installálnia.

A szabványosítási törekvések 1990 végén kezdődtek meg a képformátumú dokumentumszolgáltatás területén egy francia–német–holland–angol–amerikai projekt keretében, az Európai Bizottság DG XIII B támogatásával. A GEDI (Group on Electronic Document Interchange = Elektronikus Dokumentumcsere Csoport) 1991-ben tette közzé első ajánlását (amelyet 1995-ben módosítottak).

A csoport tagszervezetei

A csoport európai résztvevői egy portugál partnerrel kibővülve 1991-ben megkezdték az ajánlások tesztelését, majd 1993-ban konzorciumuk elnyerte az Európai Bizottság könyvtári programjának támogatását, három évre 2,5 millió USD-t. Az EDIL (*Electronic Document Interchange between Libraries* = Elektronikus dokumentumcsere könyvtárak között) projekt résztvevői:

- **Franciaország:** két országos dokumentumszolgáltató rendszer, az egyetemi könyvtárak gyűjtőköri együttműködését szervező CADIST, és a természettudományi–műszaki–orvostudományi szakterületen központi folyóirat-gyűjteményt működtető INIST. Bekapcsolódott a francia felsőoktatási és kutatási minisztérium (MENESR) is, amely gyakorlati tapasztalatokat szerzett az elektronikus dokumentumszolgáltatás terén a FOU DRE projekt keretében. A projektet a Telis távközlési vállalat menedzselte. A dokumentumokat szkennelték, tömörítették a GEDI protokolljait használva (átvitelre másféle protokollokat használtak), és optikai lemezen tárolták.
- **Németország:** a gyűjtőköri együttműködési rendszer természettudományi–műszaki központi könyvtára és tájékoztató központja, a hannoveri TIB.
- **Hollandia:** a PICA rendszer, amelynek – a többi partnertől eltérően – nincs gyűjteménye, hanem központi számítógépes katalógust és könyvtárközi kölcsönzési rendszert működtet a folyóiratokról és azok cikkeiről, a megfelelő helyre továbbítja a kéréseket; az elektronikus dokumentumszolgáltatást a RAPDOC rendszer végzi. A PICA az Ariel módosított munkaállomását használja.
- **Egyesült Királyság:** a BL DSC harmincöt éves tapasztalatával, 48 ezer kurrens időszaki kiadványt tartalmazó központi állományával (esetében az a speciális, hogy külföldi kéréseket is fogad), a JANET (a felsőoktatási számítógépes hálózat) felhasználásával szolgáltatja a dokumentumokat; a GEDI-ajánlásokat megvalósította, de jelenleg e-mailen szolgáltat.

A projekt résztvevői központosított cikkrendelési lehetőséget teremtenek a felsőoktatási-kutatási szektor számára. A négy partner közül háromnak (kivéve a PICA) saját állománya van, amelyből a kérések 90%-át kielégítik. Mindannyian meg vannak róla győződve, hogy az elektronikus dokumentumszolgáltatás hatékony megoldás.

A dokumentumszolgáltatás működése, és szabványosítási törekvések

Az EDIL projekt célja kísérleti elektronikus dokumentumszolgáltató rendszer működtetése a GEDI-ajánlások gyakorlati kipróbálása érdekében. Négy, kölcsönösen összekapcsolt közvetítőközpontot helyeztek üzembe. A projekt céljai hat lépésben (zárójelben a felelősök): 1. a követelmények megfogalmazása (használói követelmények: BL DSC, technikaiak: PICA), 2. specifikáció (INIST), 3. szoftverfejlesztés (Telis), 4. integrálás az országos rendszerekbe (mindegyik partner), 5. installálás és tesztelés (mindegyik partner), 6. hat hónapos kísérleti használat (MENESR) és értékelés (BL DSC).

1995 első felében került sor „élesben” dokumentumok cseréjére, több mint ezer alkalommal. A fő szolgáltatók (INIST, TIB és BL DSC) mellett országonként még más, főként dokumentumigénylő könyvtárakat is bevontak a tesztelésbe. Az értékelés során a technikai, adminisztratív, szerzői jogi, gazdasági, működési, szolgáltatási kérdéseket vizsgálták az egyes országokban, egyeztetett szempontok alapján.

Az EDIL projekt sikeresnek bizonyult. Beigazolta, hogy az elektronikus dokumentumszolgáltatás működőképes teljesen eltérő műszaki feltételek között is. A dokumentumok csereformátumára és az átviteli eljárásokra vonatkozó GEDI-ajánlásokat tovább finomítják. A dokumentumok csereformátumán belül meghatározzák a kötelező és a választható mezőket, továbbá a szolgáltatórendszer számára szükséges nyilvántartási információkat (a kérés azonosítója, a szolgáltató kódja).

Az átvitelre eredetileg az ISO 8571 szabványt (File Transfer, Access and Management protocol, FTAM, 1988) választották, később átmenetileg felváltották az Internet File Transfer Protocollal (FTP RFC 959), végül lehetővé tették többféle átviteli protokoll (FTP, X.400, MIME stb.) használatát. A GEDI specifikációját bizonyos mértékig kétébontották: az adatátvitelt és a dokumentumok formátumát érintő részekre. A GEDI szempontjából a legfontosabb a dokumentum formátumának specifikálása, különösen a fejrészben lévő információé, mivel általában bármilyen megfelelően strukturált fájlt át lehet vinni szinte bármilyen technikával.

A meglehetősen rövid kísérleti üzem során a következő problémák mutatkoztak: a dokumentumok csekély része elveszett az átvitel közben (a megoldás a tranzakciók teljes nyomon követése); hiányoznak az egyszerű, naprakész információk a dokumentumszolgáltatásban rendelkezésre álló folyóiratokról/cikkekről.

Azt javasolják, hogy az elektronikus dokumentumszolgáltatás iránt nagy lesz a kereslet. Az e feltételezést alátámasztó piackutatásra hamarosan sort kell keríteni, különös figyelmet fordítva az árakra és a csak elektronikusan szolgáltatható

dokumentumok körének bővülésére. A szerzői jogi kérdések elemzése nem volt a projekt tárgya, de erre feltétlenül szükség van, nehogy a kiadók korlátozó intézkedéseinek bukjon meg az EDIL projekt gyakorlati megvalósítása.

/BRAID, A.: Standardization in electronic document delivery: a practical example. = Interlending and Document Supply, 24. köt. 4. sz. 1996. p. 12–18./

(Hegyközi Ilona)

A könyvtárközi kölcsönzés költségei egy közepes méretű egyetemi könyvtárban

Történetét tekintve a könyvtárközi kölcsönzés volt a hozzáférési lehetőség azokhoz a dokumentumokhoz, amelyek nem voltak meg valamely könyvtárban. A könyvtárak a könyvtárközi kölcsönzés révén megosztották erőforrásaikat, és ez hosszú éveken keresztül működött. A kereskedelmi dokumentumküldő szolgáltatók, a teljes szövegű rendszerek, az internetes elérés megjelenésével a dokumentumok a könyvtárközi kölcsönzés közreműködése nélkül is hozzáférhetővé váltak.

Egy kereskedelmi szolgáltatótól történő rendelés esetén a költségek általában világosak, a szerzői jogdíjat és a szolgáltatást tartalmazzák. Ilyen kézzelfogható költséget nehezen lehet meghatározni a hagyományos könyvtárközi kölcsönzésnél. Ugyanakkor szükség van ennek ismeretére, amikor ki akarják alakítani a megfelelő arányokat a könyvtárközi kölcsönzés, a kereskedelmi szolgáltatók igénybevétele és a teljes szövegű adatbázisok beszerzése között.

Ezeket a kérdéseket vizsgálták az USA-ban, Kansas államban, a Wichita State University (WSU) Ablah Könyvtárában. A WSU-n 467 tanészék működik, a hallgatók száma kb. 15 ezer. A könyvtárban 23 könyvtáros és 33 adminisztratív dolgozó van. Könyvtárközi kölcsönzéssel egy szakember, két főállású asszisztens és kb. heti 60 órában hallgatók foglalkoznak. A kérések 98%-át és a küldések 90%-át az OCLC ILL rendszerén keresztül bonyolítják. A tételek 70%-a Kansas államon belüli, a szállítást az állami futárszolgálat végzi. Az Ablah Könyvtár tagja az AMIGOS és a BCR konzorciumnak, a tagok számára mindkettőben ingyenesek a kölcsönös szolgáltatások. A kölcsönkért művek 72%-át fénymásolatban kapják, ugyanakkor ők több művet kölcsönöznek eredetiben (a küldött tételek 58%-át).

A vizsgálatok megkezdése előtt tanulmányozták a szakirodalmat: egy 1972-ben 80 könyvtár adatai alapján készült tanulmány szerint egy köl-

csönadás átlagos költsége 5,82 USD volt, egy kölcsönkérésé pedig 7,61 USD. Egy 1981. évi oklahomai felmérésben a kölcsönadásra 5,45 USD-t, és kérésre 4,98 USD-t számoltak ki. Az ARL/RLG (American Research Libraries/Research Libraries Group) 1993-ban 76 nagy amerikai és kanadai tudományos könyvtár adatait vizsgálta. Észre vették, hogy egy kérés költsége 18,62 USD volt, egy kölcsönadásé pedig 10,93 USD. A WSU elemzése az ARL/RLG módszerét követte, a számításokat egy év adatai alapján végezték (1995. június–1996. július). A költségeket hat kategóriába sorolták: személyi kiadások, hálózati és kommunikációs díjak, szállítási költségek, fénymásolás, gépek és kellékek.

A költségek megoszlását a vizsgált időszak alatt az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat
A könyvtárközi kölcsönzés egyéves kiadásai a WSU-n (USD)

	Kérés		Küldés		Összesen	
	Költségek	%	Költségek	%	Költségek	%
Személyi kiadások	79 258	74,5	28 429	61,9	107 687	70,7
Hálózat	20 368	19,1	3 440	7,5	23 808	15,6
Szállítás	4 391	4,1	10 028	21,8	14 419	9,5
Másolás	420	0,4	2 100	4,6	2 520	
Gépek	1 216	1,1	864	1,9	2 080	
Kellékek	720	0,7	1 080	2,4	1 800	
Összesen	106 373		45 941		152 314	

Az év során 13 340 kérést továbbítottak, amelyek közül 11 480 teljesült, a kölcsönadásra érkezett igények száma 23 090 volt, ebből 13 088-at